

TURIZEM IN SLOVENSKA ETNOLOGIJA IN KULTURNA ANTROPOLOGIJA V RAZMERJU DO MEDNARODNE ANTROPOLOGIJE TURIZMA IN TURISTIČNIH ŠTUDIJ

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Datum oddaje: 4. 5. 2022

Izveček: Namen prispevka je vpogled v nekatere vidike pojavnosti turistične tematike v slovenski etnologiji in kulturni antropologiji. Obravnava predvsem primerjavo med klasičnimi reprezentacijami dediščine, njenih potencialov in rabe v turizmu na eni strani ter raziskavami družbenokulturnih plati turističnih destinacij in s potovanji povezanih praks na drugi. V članku to dvojnost slovenskih raziskav turizma vzporejava s temeljnimi mejniki v mednarodni antropologiji turizma.

Ključne besede: kulturna dediščina, etnologija turizma, folklorizem, turistična destinacija, antropologija turizma

Abstract: The aim of this contribution is to provide insight into some aspects of the manifestation of tourist subjects in Slovenian ethnology and cultural anthropology. Predominantly, it deals with comparison between classical representations of heritage, its potentials and use in tourism on one hand, and research of sociocultural perspectives of tourist destinations and practices related to travelling on the other. In the article, this duality of Slovenian research of tourism is compared to the basic turning points in international anthropology of tourism.

Keywords: cultural heritage, ethnology of tourism, folklorism, tourist destination, anthropology of tourism

Uvod

Že sama omemba turizma odpre dilemo o njegovem razumevanju. Specifičnost turizma kot kompleksnega družbenega pojava in tudi nejasnost statusa turizma v odnosu do industrije sta ključno vplivala na razvoj znanosti o turizmu. Pojav, katerega zgodovina je stara kot človeštvo, je v zadnjih desetletjih bistveno spremenil svojo podobo. Z množičnostjo pojavnosti in fordističnim načinom proizvodnje izkušenj (Torres 2002) je postal predmet proučevanja več znanstvenih disciplin, ki so k raziskovanju pristopila skozi svoje paradigme in s svojimi metodološkimi pristopi, hkrati pa je v akademskih krogih dobil oznako »novega« in »neresnega«.

Tudi v zadnjih desetih ali 15 letih raziskovalci na področju turizma pogosto slišijo, da je njihovo raziskovanje lahko, nepomembno in neprimerljivo z vidika standardov raziskovalne kakovosti, pa tudi neresno in marginalno (Butler 2015). Brez dvoma je eden pomembnejših dejavnikov takšnega obravnavanja turizma dejstvo, da znotraj same akademske skupnosti, ki je v zadnjih štirih desetletjih izjemno narasla in redno objavlja kvalitetne študije v mednarodnih znanstvenih revijah z visokimi faktorji vpliva (Rangus in Brumen 2015), še vedno poteka intenzivna debata brez jasnih zaključkov o tem, ali je turizem samostojna znanstvena disciplina (npr. Darbellay in Stock 2012; Echtner in Jamal 1997; Franklin in Crang 2001; Leiper 2000; Tribe 1997, 2006; Tribe in Xiao 2011).

Posledica prevladujočega stališča, da je turizem bolj kot samostojna disciplina polje raziskovanja in ustvarjanja novega znanja za različne disciplinske pristope, ki skupaj

tvorijo presek raziskovanja, je množica različnih raziskovalnih interesov. To se pogosto odraža v kritični poziciji do raziskav turizma, nestrinjanju, nezaupanju in drobljenju raziskovalnega polja, kar Aramberri (v Butler 2015: 20) poimenuje »vzajemno sprejeto nezanimanje« (angl. *mutually accepted disinterest*) ene znanstvene discipline za delo in ugotovitve druge na istem raziskovalnem področju. Pomembno analizo k razvoju znanstvenega raziskovanja turizma je podal Jafar Jafari (2001) v uvodu k ponovnemu vpogledu v pionirsko izhodišče o razmerju med gostitelji in gosti izpred dveh desetletij (gl. Smith 1977). Tam Jafari ugotavlja, da se je znanstveno raziskovanje turizma oblikovalo na štirih platformah: zagovorniški, previdnostni, prilagoditveni in utemeljeni na znanju, pri čemer slednja zaznamuje predvsem novejšo obdobje. Prav ta nas spodbuja k razmisleku, da se je znanje o turizmu v zadnjih letih otreslo ideoloških dispozicij in orientacij ter postalo bolj objektivno. Na drugi strani pa velja pri ocenjevanju (etap) razvoja znanosti kritično razmisliti o ocenah, ki temeljijo na vrednotnih prepričanjih, in se bolj posvetiti vsebini in fokusu raziskovanja (Butler 2015). Butler tako predlaga, da se ne ukvarjamo s tem, kakšna stališča so zavzemali avtorji, pač pa s tem, kaj je bil predmet njihovega raziskovanja in kakšne so njihove ugotovitve. Butlerjevo stališče se zdi relevantno s stališča objektivnosti znanstvenih spoznanj, hkrati pa siromaši razumevanje določenega disciplinskega razvoja, saj vrednotne opredelitve do posameznih pojavov vplivajo tako na izbiro metodološkega orodja kot tudi – vsaj delno – na rezultate raziskovanja samega. Ob upoštevanju zgoraj navedenega je nesmiselno iskati začetke prvih raziskav v turizmu, kar pa seveda ne pome-

* Boštjan Kravanja, dr. kulturne antropologije, docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; bostjan.kravanja@ff.uni-lj.si.

** Marjetka Rangus, dr. politoloških znanosti, izredna profesorica za področje turizma, Univerza v Mariboru, Fakulteta za turizem; marjetka.rangus@um.si.

ni, da so vsi ubežali skušnjavi njegove opredelitve kot pojavnega fenomena in raziskovalnega področja (npr. Leigh 2013; Crouch in Perdue 2015). Turizem je bil namreč predmet analiz in različnih strukturiranih raziskovalnih pristopov že konec 19. stoletja in kasneje, v začetku 20. stoletja, pri čemer gre v večini primerov za ekonomske in geografske študije.

Drugače je seveda pri vprašanju posamezne discipline, kjer iskanje začetkov obravnav določene tematike služi iskanju navdiha iz lastne zgodovine, pa tudi pozicioniranju v multidisciplinarnih projektih in v mednarodnem prostoru, kjer je promocija lastne tradicije zanimiva v primerjavi z drugimi. Še posebno to drži za etnologijo in kulturno antropologijo, ki se predmeta raziskav, torej človeka in njegovega načina življenja in mišljenja v vseh mnogoterih oblikah, v svoji širini loteva na zelo raznolikih področjih, iz katerih pogosto ustvarja specifične antropologije (turizma, krajine, spola, podjetništva, migracij ipd.) in se morda prav zato ukvarja sama s seboj več kot marsikatera druga humanistična in družboslovna disciplina.

V slovenski etnologiji in kulturni antropologiji se je torej tematika turizma, podobno kot v mednarodni antropologiji, začela postopno uveljavljati po 2. svetovni vojni, in sicer poudarjeno v smeri vprašanj o položaju ljudskokulturnih vsebin v okvirih turističnih prireditev, kamor so jih kot prikaz lokalnih tradicij vnašali različni organizatorji, društva, interesne skupine ipd. Temu toku, ki je v okvirih raziskav nacionalne dediščine in njenih permutacij v različnih kontekstih danes še vedno močno zastopan, lahko dodamo etnografske raziskave primerov lokalnega turističnega razvoja in globalnih turističnih praks, ki so se navdihovale v mednarodni teoretski produkciji in soustvarjale splošnejša vprašanja o vplivih turizma na skupnosti, okolja, politike, življenjske stile itd.

V pričujočem prispevku bova to dvojnost v usmeritvah raziskovanja turizma v slovenski etnologiji in kulturni antropologiji vzporedila s temeljnimi tokovi antropologije turizma in turističnih študij v mednarodnem prostoru. Pregled raziskav iz teh treh virov za publikacijo takšnega obsega nikakor ne more biti celovit, poda pa lahko nekaj splošnih uvidov in primerjav in s tem v kompleksno polje znanstvenih obravnav turizma, še posebej za okvire etnologije in kulturne antropologije, vnese nekaj sistematike.

Antropološke raziskave turizma in turistične študije

V okviru turističnih študij se je opredeljevanje turizma uveljavilo predvsem v dveh smereh, ki imata svoje temelje v ekonomskem in menedžerskem pristopu. Prva smer definicij je podrejena predvsem finančnim in statističnim potrebam držav pri nadzoru turističnih tokov,¹ dru-

ga pa priznava kompleksnost pojava in turističnega sistema. V eni od slednjih Goeldner in Brent Ritchie (2012: 5) opredeljujeta turizem kot splet procesov, aktivnosti in izidov, ki izhajajo iz odnosov in interakcij med različnimi deležniki, ki so vpleteni v privabljanje in gostovanje turistov, ter s tem odpirata priložnosti za različne disciplinske pristope k turizmu.

Iz pregleda razprav o fenomenu turizma in tudi znanstveni utemeljenosti samostojnega disciplinskega polja torej izhaja njegova ambivalentnost. Na eni strani se je uveljavila njegova industrijska in prakseološka različica, na drugi strani pa teoretski prijemi turizma kot družbenokulturnega pojava (Tribe 1997, 2006; Franklin in Crang 2001). Hkrati iz raziskav izhaja nezmožnost teoretskega ločevanja med procesi in aktivnostmi za zadovoljevanje potreb turistov ter doživljanjem posameznikov in skupnosti v teh istih interakcijah in aktivnostih, kar pogloblja razlike v razumevanju turizma tudi znotraj turističnih študij.

Teoretične študije na podlagi kvalitativnih raziskovalnih metod so se začele pogosteje pojavljati v sedemdesetih letih 20. stoletja, ko sta sociologija in antropologija utemeljili turizem kot področje raziskovanja tudi za družboslovne in humanistične vede (Burns 2004). Antropologija se je poleg ekonomije, sociologije, geografije in psihologije v tem času uveljavila kot ena od ključnih petih disciplin, ki predstavlja teoretično bazo za nadaljnji razvoj turističnih študij (Jafari in Brent Ritchie 1981).

Nezanemarljivo je dejstvo, da je ustanovni urednik danes ene najprestižnejših in najbolj rangiranih znanstvenih revij na področju turizma, *Annals of Tourism Research*, ki izhaja od leta 1973, prav zgoraj omenjeni antropolog Jafar Jafari. Leah Burns je v svoji analizi ugotovila, da je bil prvi članek, ki je imel v svojem naslovu besedo »antropologija«, v tej reviji objavljen šele leta 1977, čeprav je to obdobje že zaznamoval vzpon t. i. antropologije turizma (Burns 2004: 4). Dve leti kasneje je bibliografija del, ki so obravnavala področje »turizma in družbenih ved«, obsegala že 45 strani, leta 1983 pa je izšla posebna številka omenjene revije, posvečena antropologiji turizma (ibid.). Burns še ugotavlja, da se je antropološka akademska skupnost počasneje odpirala za raziskovanje turizma kot same turistične študije, tako da lahko prve tematske številke uglednih akademskih antropoloških revij zasledimo šele konec osemdesetih in v devetdesetih letih 20. stoletja.²

2 O kredibilnosti turizma kot predmeta antropoloških raziskav je pisalo več avtorjev (npr. Nash 1981; Crick 1989; Boissevain 1996; Burns 1999). Nash (1981) je tako med prvimi izpostavil razloge, zakaj antropologi v turizmu niso videli resnega predmeta raziskovanja: (1) antropologi kot terenski raziskovalci so pogosto sobivali s turisti, (2) turizem so razumeli kot moderno postmoderno pojav, nevreden antropološkega zanimanja, (3) turizem se je zdel nepomemben del kulture, prepreden z igro in udobjem, ki ga resni znanstveniki ne jemljejo resno in (4) antropologija je sprva spregledala sociokulturne učinke in pomembnost turizma v globalnem smislu.

1 Taka je npr. definicija Svetovne turistične organizacije pri Organizaciji združenih narodov (UNWTO).

Prelomno delo na področju antropologije turizma zagotovo predstavlja simpozij in kasneje izdana knjiga z naslovom *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism*, ki ju je organizirala oziroma uredila Valene Smith (1977). Naslov odraža temeljni pristop antropologije k turizmu, ki se za razliko od sociologije usmerja predvsem v doživljanje turizma s strani domačinskih skupnosti. Poleg teoretičnih razmislekov o turizmu knjiga obravnava spremembe, ki jih prinašajo kulturni stiki in se izražajo v obliki akulturacije, komodifikacije, marginalizacije in tudi revitalizacije. Turizem je tako pogosto označen kot uničevalec kultur, oblika imperializma in neokolonializma, ki domačinske skupnosti vodi v odnose, nad katerimi nimajo nobenega nadzora in moči in kjer se prilagajajo potrebam turistov, uprizarjajo dogodke in komercializirajo svojo kulturo. V svoji kritični oceni knjige Spier (1985: 71) ugotavlja, da je takšen pogled enoznačen, da pogloblja stereotipe tako o turistih kot domačinih ter da ne dopušča možnosti, da »turisti vidijo domorodce, kakršni so v resnici«, in možnosti učenja turistov.

V *Annals of Tourism Research* Graburn leta 1983 razmišlja, da je antropološko raziskovanje turizma namenjal pozornost predvsem dvema vidikoma, in sicer turistom in naravi turizma samega ter družbenim, ekonomskim in kulturnim učinkom turizma na gostiteljske skupnosti, kar vključuje tudi odnose med gostitelji in turisti (Graburn 1983: 10). Graburn opozarja na relevantnost različnih klasičnih teoretskih konceptov, kot je npr. Durkheimovo razlikovanje med svetim in profanim ter van Gennepovo pojmovanje tranzicije med socialnimi kategorijami. V tem okviru poziva tudi k medkulturnemu pristopu k raziskovanju družbenih institucij, kot so npr. religija, sorodstvo, družbena stratifikacija in pravo (Graburn 1983: 11). Med antropološkimi prispevki k študiju turizma izpostavi predvsem razumevanje turizma kot rituala, igre in romanja, pri tem pa poudari tudi središčnost MacCannelove teorije turizma kot »osrednjega rituala, pravzaprav paradigme za življenje v vseh sodobnih kompleksnih družbah, v katerih je iskanje pristnosti pri Drugem osrednja motivacijska sila« (Graburn 1983: 15; gl. MacCannel 1999).

Nekaj let kasneje Dennison Nash in Valene L. Smith zavzameta sorodno stališče o nalogi antropologije pri raziskavah turizma, ki naj bi bila predvsem v ustvarjanju transkulturne perspektive, ki omogoča univerzalne razlage za družbene kategorije celotnega človeštva (Nash in Smith 1991: 13). Za razliko od Graburna v središče razumevanja turizma in turistov postavljata turizem kot prostočasno dejavnost, ki omogoča opredelitev turizma na vseh ravneh družbenih kompleksnosti. Avtorja ugotavljata, da je skozi procese srečevanj in transakcij moč videti turistični sistem, ki se vključuje v širši družbeni kontekst. Po njunem mnenju bi morali antropologi v vseh svojih študijah zavzeti takšen holistični pristop in imeti v mislih celotno turistično shemo. Avtorja ocenjujeta, da se v nasprotju s

tem antropološke raziskave pogosto lotevajo turizma le omejeno, pri čemer so največkrat izpostavljene transakcije med turisti in gostitelji (Nash in Smith 1991: 13).

Nash in Smith podobno kot številni drugi ugotavljata bipolarnost ugotovitev antropologov o učinkih turizma na gostujoče skupnosti. Najprej izpostavita, da je večina avtorjev, ki so prispevali svoje študije v znamenito prvo izdajo knjige *Hosts and Guests* (Smith 1977) in so se odzvali na povabilo k ponovni oceni stanja, svoje prvotne ugotovitve uravnotežila (Nash in Smith 1991: 15). V nadaljevanju izpostavita ugotovitev Valene L. Smith, da ni kultura tista, ki je najbolj podvržena spremembam v večini gostiteljskih skupnosti, pač pa so učinki najbolj opazni na ekonomskem področju (Nash in Smith 1991: 16). Tretja poanta govori v prid aplikativnosti in izpostavlja, da bi antropologi morali dati svoje znanje o »nagnjenostih« (angl. *predilections*) oz. preferencah turistov na razpolago marketinškim agencijam, izobraževalnim organizacijam in transportnim storitvam. Poleg tega bi lahko pripomogli k oblikovanju razvojnih programov in načrtov za turizem z identifikacijo potencialnih družbenih konfliktov, socialno-kulturne nosilne zmogljivosti destinacije, različnih vidikov učinkov turizma na gostiteljske skupnosti idr. (Nash in Smith 1991: 20).

Nash in Smith torej aplikativne vloge antropologov nista videla v varovanju tradicionalne kulture in avtentičnosti dediščine v turizmu, kot je (bila) to usmeritev nekaterih slovenskih etnologov in antropologov (glej v nadaljevanju), pač pa v samem načrtovanju turizma. Podobno stališče glede vloge antropologije v turizmu je v svojem preglednem članku zavzela tudi Amanda Stronza (2001), ki v svojem kritičnem pogledu navede 13 ključnih vprašanj, na katera odgovarjajo antropološke raziskave turizma. Deli jih na tista, ki naslavljajo izvor turizma (predvsem z vidika turista), in tista, ki naslavljajo učinke turizma (predvsem z vidika lokalnih skupnosti). Poleg kritike teh večinsko enodimenzionalnih pristopov k analizi izvora in učinkov turizma Stronza polemizira tudi z vplivno teorijo turistovega pogleda, utemeljeno v znameniti Urryjevi študiji *The Tourist Gaze* (1990).

Ta teorija pravi, da se stereotipi turistov prenašajo na prebivalce gostiteljskih skupnosti preko t. i. turistovega pogleda. Turisti izvajajo svojo moč nad domačini preko svojega gledanja nanje in izražanja pričakovanj o njihovem vedenju, na kar se slednji odzivajo z uprizarjanjem avtentičnosti, igranjem dogodkov oz. rekonstruiranjem etničnosti (MacCannel 1984). Stronza izpostavlja, da takšen pristop gostitelje opredeljuje kot pasivne in nezmožne vplivati na dogodke ter pokaže na študije, ki poročajo o zavestni manipulaciji določenih podob s strani domačinov, skrbnem ločevanju med uprizarjanjem avtentičnosti in intimnimi prostori ter igranju s turisti (Stronza 2001: 272–273).

Stronza kritično pristopi tudi k novim trendom v antropologiji turizma 21. stoletja, saj pravi, da lahko antropologija v zagonu študij alternativnih oblik turizma hitro zapade v

neuravnovešenost (2001: 275–276). Podobno tudi Burns alternativni turizem oz. ekoturizem prepoznava kot nišo za antropologe. Kot njegovo ključno značilnost opredeli predanost ekoturizma vzdrževanju družbene in kulturne integritete (gostiteljskega okolja), vlogo antropologov pa vidi v definiranju, opisovanju in zagotavljanju njene vzdrževanja (Burns 2004). Opozarja tudi, da je v 21. stoletju večji izziv kot to, »kako naslavljaliti turizem«, pravzaprav nevarnost, da bi bili antropologi zaradi velike propulzivnosti drugih disciplin odrinjeni na obrobje raziskovanja kulture in turizma (Burns 2004: 17).

Varovanje dediščine v kontekstu turizma v slovenski etnologiji in kulturni antropologiji

V nadaljevanju članka nameravamo kritično ovrednotiti začetke etnoloških obravnav turizma v Sloveniji, ki so povezani z izrazito osredotočenostjo določenega dela etnologije na dediščino in ekspertno vlogo etnologa pri njeni rabi v turizmu. S tem se je slovenska etnologija močno oddaljila od mednarodnih trendov in zgoraj orisanih začetkov antropološkega preučevanja turizma. Pojmovanje dediščine kot izginjajoče tradicionalne ljudske kulture in z njim povezano strokovno udejstvovanje v turizmu, posebno z vidika uprizoritev šeg in navad ter odnosa etnologov do javnih prireditev, sta bila na nekaterih mestih že ovrednotena (gl. Poljak Istenič 2008; Kozorog 2014). Tukaj nakaževa, kako se je ta tok na dediščino osredotočenega strokovnega udejstvovanja v turizmu artikularal tudi na področjih materialne produkcije, krajine, spominkarstva ipd., ter poudariva, da je v določenem delu etnologije ta usmeritev še vedno prisotna, čeprav ne več zgolj kot strokovno-rešiteljsko udejstvovanje. Dediščina se namreč danes artikulara kot s turizmom povezano polje. Ker je njena prezentacija v turističnih okvirih vnaprej predvidena, so se s tem spremenile tudi obravnave njenega družbenopolitičnega položaja.

V svojih začetkih pisanja o turizmu po 2. svetovni vojni je slovenska antropologija, podobno kot antropologija v svetu, na prisotnost turističnih diskurzov in praks reagirala bolj ali manj odklonilno. Toda to odklonilno stališče se je, za razliko od raziskovanja uvajanja turizma v družbeno-kulturne in ekonomske realnosti dekoloniziranih držav (gl. npr. Britton 1982; Crick 1989), nanašalo na problematiziranje avtentičnosti nacionalne dediščine v turističnih kontekstih. Turizem je predstavljal grožnjo ljudski kulturi in folklori, zato so si ju etnologi prizadevali obvarovati, kar je bil tudi osrednji motiv za njihovo sodelovanje v turističnem razvoju slovenskih krajev (gl. npr. Baš 1957/58, 1960; Kuret 1955, 1961, 1962).

Problematičnost vnašanja elementov slovenske ljudske kulture in folklore v okvire turističnih prireditev je pri nas med prvimi prepoznal Niko Kuret (1962). V uprizarjanju folklornih vsebin na turističnih prireditvah je videl prilaščanje, maličenje in premeščanje pristne folklore. A problem ni bil le v tem, da »tega značilnega stremljenja naše dobe folklo-

rist ne more zavreti«, temveč predvsem v tem, da folkloristi pri organizaciji folklorizmov niso sodelovali, kot bi morali: »Različni 'bali', 'raji', 'ohceti' se pripravljajo večinoma brez sodelovanja folkloristov in so zato navadno tudi temu primerno (ne)zvesti resnični folklori« (Kuret 1962: 1).

Ob teh »brezobzirnih posegih v ljudsko življenje« in »plenjenju našega podeželja« je torej Kuret predlagal dejavno sodelovanje folkloristov kot režiserjev uprizarjanja folklore. Še več, v skrbi za avtentično folkloro je videl »novo javno službo: varstvo našega ljudskega življenja« (Kuret 1962). Kuret je s tem med prvimi v etnologiji utrl pot iskanju in ustvarjanju specifično etnološkega vidika turizma, ki naj se osredotoča na nadzor nad blagovljenjem dediščine, kot se pač poraja v turističnorazvojno motiviranih praksah.

V tej smeri je Kuret deloval tudi sam: oživil je npr. cerkljanske laufarje in dobrepoljske mačkare ter pisal scenarije za nekatere večje turistične prireditve v Ljubljani (Bogataj 2000: 206). Že leta 1954 je v soavtorstvu napisal *Turistično-gostinski slovar* (Ložar-Podlogar in Huzjan 2008: 229; Novak 1995: 56), redno je pisal v *Turistični vestnik* (npr. Kuret 1955), urejal turistične prospekte z etnološkimi vsebinami (Novak 1995: 56), v 60. letih pa je pisal različne elaborate in gradiva za turistične prireditve in propagando (Ložar-Podlogar in Huzjan 2008: 235; Poljak Istenič 2008: 74, op. 15; Kozorog 2014: 27–29).

Od zgodnjih etnologov velja v zvezi z delom na področju turizma omeniti še Franja Baša (1957/58, 1960),³ o rabi folklorne v turističnih prireditvah je leta 1968 razmišljala tudi Marija Makarovič (Poljak Istenič 2008: 75–76; Kozorog 2014: 28), sam pojem folklorizma je na več mestih opredelila Marija Stanonik (Poljak Istenič 2008: 78), v praksi pa so se s tovrstnimi pojavi ukvarjali še številni drugi etnologi in antropologi (npr. Gačnik 2000; Habinc 2013; Poljak Istenič 2008). Zdi se sicer, da je pojem folklorizma pri obravnavi vloge zgodnjih etnologov v turizmu preveč specifičen, toda ob tem zavzetem pisanju o problemu avtentičnosti folklorne (gl. Kozorog 2014: 27–29) lahko upravičeno pritrdimo Kozorogovi tezi, da je »zelo verjetno, da je prav s področja uprizarjanja folklorne ideja o strokovnem vodenju uprizoritev prešla tudi na področje etnologije turizma« (Kozorog 2014: 28, op. 8).

Z razpravami o popularizaciji šeg in navad, oblačilnega videza, ljudske glasbe, plesa itd. (Poljak Istenič 2008: 77–79) je pri nas v ospredje prišlo tudi vprašanje splošnega nadzora nad rabo dediščine v turizmu. Janez Bogataj, eden

3 V njegovem kratkem sestavku »Kulturni turizem na Gorenjskem« (Baš 1957/58) so snovalci *Strategije razvoja in trženja kulturnega turizma 2009–2013* (Lebe idr. 2009) prepoznali »[morda] celo prvo rabo tega izraza [kulturni turizem] v Evropi na sploh« (Lebe idr. 2009: 37, op. 11), kar pa se v luči izobraževalnih potovanj (t. i. *Grand Tours*) britanskega in evropskega plemstva od poznega srednjega veka skozi 17. in 18. stoletje – z vsemi vodniki, priročniki, potopisi, storitvami, infrastrukturo in temeljnim zanimanjem za kulturo – zdi nekoliko nenavadna ugotovitev.

najuspešnejših promotorjev in soustvarjalcev nacionalne dediščine v slovenskem prostoru, je tako v povezavi s turizmom govoril o »načrtovanem razvoju«, »metodoloških in metodičnih napotkih«, »organizirani svetovalni službi« in »rednem šolanju« (Bogataj 1978: 113–116).⁴

Zahteva po načrtnem nadzoru nad spremembami, ki jih generira turistična dejavnost, torej ni izšla iz dejanskih raziskav turističnega razvoja, ampak iz soočanja z dejstvom, da turizem neizogibno »vdira« tudi na slovensko podeželje in da je turistične organizacije treba, vsaj kar zadeva (iz) rabe kulturne dediščine v turističnih praksah, izobraziti in disciplinirati (za društva gl. Hazler 2001).

Slovenski etnologi pa so kljub poznavanju Bausingerjevega dela *Volkskunde* (1971) (gl. Novak in Bogataj 1976: 66) »spregledali dejstvo, da je dediščina pravzaprav pomemben del popularne kulture in da je brez slednje pravzaprav ni«, saj je dediščina »vselej reprezentacija, zato je konstrukt, ki tekmuje za pozornost med vsemi ostalimi imaginariji popularne kulture« (Kozorog 2007: 194).

V strokovnih krogih in diskusijah etnologov je sicer dediščina vedno predstavljala dinamično in razvijajočo se polje (gl. Šušteršič 1978; Bogataj 1985, 1988, 2003; Hazler 2001, 2002). Ko pa so jo predstavljali z vidika dejavnosti turističnih organizacij, podjetnikov, medijev, obrtnikov, gradbenikov, društev in drugih akterjev turistične industrije,⁵ je postala bistveno bolj monolitna, v času zamrznjena pričevalka avtentične ljudske kulture. Saša Poljak Istenič (2008: 88) je podobno opažala, da je bila ob različnih komentarjih na rekonstrukcije dediščinskih elementov v kontekstu turističnih prireditev »razvidna njihova [etnologov] apriorna pozicija poznavalcev prvotnega, avtohtonega kulturnega pojava oz. njegove *prave oblike*« (poudarek v izvirniku).

Ta dediščinsko-strokovni ekskluzivizem pa je etnologe pri sodelovanju v turizmu pripeljal do protislovja, »saj so po eni strani nastopili kot kritiki folklorizacije, po drugi pa so (ravno zato, da bi folklorizacijo preprečili) na področju turizma aktivno sodelovali« (Kozorog 2007: 17, op. 25). V skrbništvu nad dediščino so se etnologi teoretsko ukvarjali kvečjemu z njenimi tipologijami v spremenjenih razmerah, medtem ko so raziskave samih turističnih praks in razvojnih diskurzov ostale ob strani. Tudi vprašalnice v okviru projekta »Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja« ETSEO št. 4 (Novak in Bogataj 1976),

v katerih je opredeljen specifično etnološki pogled na turizem in kjer je turizem predstavljen kot predmet raziskave,⁶ niso mogle odvrniti pozornosti od tega urgentnega poslanstva.

V takšnem pogledu je torej ključna praktična pojavnost turizma »od primera do primera« (Bogataj 1978: 115), od kraja do kraja, pa tudi od podjetja do podjetja. Praksa pa ni nikoli »čista« oz. brezteoretska, saj njeni imperativi po spoštovanju enotnih kriterijev pri ravnanju z dediščino kažejo na teorijo dediščine, ki implicira njeno avtentičnost vse do nacionalno ustreznega načina bivanja:

Razvoja kmečkega turizma ne kaže prepustiti samorastništvu. Potrebno ga je načrtovati, usmerjati in voditi po enotnih kriterijih, ki so rezultat raziskovalnih prizadevanj najrazličnejših ved [...]. V nasprotnem primeru bomo še nadalje imeli vrsto neustreznih realizacij, ki ne upoštevajo naše stavbne dediščine, »tipike« območja in kazijo celotno slovensko krajino, da o upoštevanju dognanj etnologov o načinih bivanja in nanje navezujočih vprašanj niti ne govorimo. (Bogataj 1978: 116)

Pri vprašanju kulturnih sprememb, ki jih generira turizem, torej ni šlo za veliko spremembo siceršnjega dela etnologov, muzealcev, konservatorjev in folkloristov, temveč za uvoz že uveljavljenih načel in praks varovanja različnih vrst nacionalne dediščine na področje turističnega razvoja (gl. npr. Šušteršič 1978). Bogataj (1988: 172–175) je ta področja strokovnega udejstvovanja etnologije v turizmu strnil v devet kategorij: (1) krajina in kultura okolja oz. naravna dediščina, ki je rezultat odnosa med človekom in naravo; (2) človekovo vsakdanje ekonomsko udejstvovanje, ki naj poleg tradicionalnih preživitvenih dejavnosti vključuje tudi industrijo; (3) vsakdanje delo, ki naj poleg domačih opravil vključuje tudi manufakturno in tovarniško proizvodnjo; (4) sfera domačih in umetnostnih obrti, ki vključuje tudi proizvodnjo spominkov in njihovo maloprodajo; (5) kultura bivanja, ki vključuje vlogo nepremične dediščine [oz. »spomenikov«], umetnostnozgodovinskih artefaktov in muzejskih zbirk; (6) kultura prehranjevanja oz. kulinarčna umetnost, ki za razliko od nekritičnih uvozov iz Azije in Balkana vključuje tri osnovne regionalne kuhinje Slovenije (obalna, alpska in panonska); (7) gostoljubje kot rezultat stoletnega bivanja, udejstvovanja in čustvovanja v našem okolju; (8) šege in navade, od katerih velja velika pozornost štirim vrstam »kulturno-folklornih-etnografskih« prireditev (gl. *ibid.*: 174) in pojavom »živega muzeja«; ter (9) kultura in dediščina medsebojnih odnosov, kjer avtor posebej izpostavi potrebo po življenju z dediščino danes (Bogataj 1988: 172–175).

Za številne etnologe snovanje dediščinskega turizma in aktivno sodelovanje pri ustvarjanju njegovih produktov še danes predstavlja priložnost, saj se je etnologija skozi

4 Podrobneje o Bogatajevem prispevku k vrednotenju rabe dediščine na turističnih prireditvah, proslavah ipd. gl. Poljak Istenič 2008: 84–86 in Kozorog 2014: 28–29. Tudi sicer je Bogataj nedvomno najbolj uveljavljen etnolog v slovenskih institucijah, ki se ukvarjajo s turističnim razvojem – med drugim je bil glavni urednik revije *Lipov list*, naslednice *Turističnega vestnika* in ploda medsebojnega dogovora med Turistično zvezo in Gospodarsko zbornico Slovenije, in sicer od njenega nastanka leta 1984 do leta 1991 (Zorko 2006: 195–197).

5 Janez Bogataj (2003: 14) se je o takšnih akterjih slikovito izrazil: »sloj t. i. 'd. o. o.' in ',s. p.' strokovnjakov(!)«.

6 O vprašalnicah bo nekaj več govora v naslednjem poglavju.

desetletja na tem področju uveljavila kot stroka, ki se lahko s presojo reprezentativnosti dediščinskih elementov ter njihovim poustvarjanjem in prilagajanjem meram sodobnega življenja (gl. Bogataj 1988, 2000) umesti med ostale stroke in deležnike v turizmu.

S popularizacijo nesnovne dediščine so se odprle še nadaljnje možnosti na tem področju, npr. pri presojanju vnoša elementov dediščine in folklorne v rastočo festivalsko ponudbo in različne javne prireditve slovenskih krajev (Kozorog 2011: 62; Kozorog 2014). Toda dediščinski produkti ustvarjajo tudi svoje specifično, čeprav ne od turizma neodvisno polje (gl. Kravanja 2018: 111–116). Govorimo o tematskih dediščinah v množinski obliki, kjer ne gre več zgolj za zbir elementov nacionalne dediščine, ampak za celostne in zaokrožene predstavitve posameznih dediščinskih zgodb, ki skupaj generirajo relativno samostojno in neodvisno polje dediščinske industrije.⁷

Te dediščine se kot celostni produkti umeščajo v različne hierarhije avtentičnosti in so podvržene znamenju, certifikacijam, zaščitam, registrom, digitalni promociji, različnim financirjem, njihovim administracijam ipd. Z nagovarjanjem različnih ciljnih publik in potrošniških segmentov se tudi pozicionirajo na različnih trgih, med katerimi so poleg samega dediščinskega trga relevantni še turistični, popularnokulturni, medijski, politični, izobraževalni itd. V tem smislu se v tem poglavju orisana osredotočenost na nacionalno dediščino s spremljajočo ekspertno vlogo etnologa pri tem nanaša na obdobje, ko o dediščinah (in zapuščinah) (gl. Barskar 2005) še nismo govorili v množinski obliki.

Turizem kot moč in prostorske dimenzije kulture – koraki k zblizovanju slovenskih in mednarodnih raziskav turizma

Pogled na turizem kot moč v kontekstu njegovih učinkov je ena izmed temeljnih perspektiv v mednarodni antropološki literaturi (Britton 1982; Smith 1997), ki pa je bila deležna odziva tudi v slovenskih raziskavah. Španski antropolog Antonio-Miguel Nogués Pedregal je npr. turizem definiral takole:

Turizem je eno od imen za moč. Samostalniki turizem je diskurzivna oblika, izvirajoča iz kompleksnega niza simbolnih in tehničnih dispozitivov (naprav), ki, povezujoč vidno in izrazno, omogoča določenim skupinam ljudi, da preživijo svoj prosti čas zunaj svoje vsakdanjosti, vključno z njihovim početjem na teh krajih in s procesi, ki se ob tem sprožajo. (Nogués Pedregal 2008: 141)

Pri turizmu kot diskurzu, glede na katerega, in v imenu katerega, se prebivalci odločajo za spreminjanje svojega kra-

ja v turistično destinacijo, je bistveno, da to moč ustvarjajo »simbolni in tehnični dispozitivi (naprave)« (Nogués Pedregal 2008: 141), torej zunanji pogoji in konteksti, ki generirajo in privabljajo turiste, katerih prisotnost in mobilnost spreminja kraje v destinacije in znamenitosti.

Kot je že v zgodnjih sedemdesetih letih 20. stoletja ugotavljal sociolog Dean MacCannell (1973), je eden ključnih spodbujevalnih dejavnikov za moderne postindustrijske (zahodne) turiste iskanje avtentičnosti, potrebo po tem pa gostitelji zadovoljujejo z njenim uprizarjanjem. Kot produkt družbenih hierarhij pa predstavlja avtentičnost heterogeno polje moči, ki močno presega zgolj vprašanje dediščine in se v kontekstu turizma nanaša predvsem na vprašanja avtonomnosti prebivalcev turističnih destinacij v njihovih odločitvah o smereh in intenzivnosti razvoja njihovih krajev (gl. Bajuk Senčar 2005: 141–165).

Ločevanje javnih prostorov na turistični in domačinski del je ena od klasičnih problematik, s katerimi se soočajo upravljavci turističnih destinacij (gl. Kravanja 2014). V tem okviru se s turizmom neizbežno srečujejo tudi avtorji in avtorice, ki so raziskovali različne sporne, neskladne ali kakorkoli v kompleksna razmerja moči umeščene prostore (gl. npr. Bajuk Senčar 2005; Rogelja 2006; Gregorič Bon 2008; Vranješ 2008; Kozorog 2011; Kravanja 2012; Fikfak, Bajuk Senčar in Podjed 2014). S prostorskimi raziskavami, ki so naslavljale tudi različne oblike moči in njene »topografije« (Gupta in Ferguson 1997: 34–35), je tako postopoma prišlo tudi do sinhronizacije domače z mednarodno antropologijo turizma.

Čeprav je rešiteljska etnologija s svojo dediščinsko ekspertizo sprva prevladovala nad tisto etnologijo, ki se je opazovanja in raziskovanja turističnih krajev, institucij in praks lotevala na znanstven način, je imel omenjeni prostorski obrat v antropologiji (Muršič 2006) svojega predhodnika že v posameznih, na destinacijo osredinjenih in strukturnih pristopih k turizmu. Primer take zgodnje kratke raziskave turizma je bil oris zgodovine turističnega udejstvovanja v Kranjski Gori Anke Novak (1974: b. n. s.). Tam avtorica na sicer pičlih petih straneh predstavi zgodovinski razvoj turizma pred 1. svetovno vojno, v medvojnem obdobju in po 2. svetovni vojni.

Tovrstni nastavki prostorskega pristopa k turizmu so se še bistveno bolj artikulirali v vprašalnicah projekta Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje (ETSEO) (Novak in Bogataj 1976), kjer je turizem razdeljen na turizem kot razvedrilo in oddih (Novak in Bogataj 1976: 68–78) ter turizem kot gospodarsko dejavnost (ibid.: 78–90).⁸ Prvi sklop dopolnjuje podpoglavje o »vikendo-

⁷ Sicer se na tak način, npr. z razstavami, tematskimi muzeji, dokumentarnimi filmi ipd., vselej predstavljajo tudi nacionalne dediščinske zgodbe. A razlika je v kontekstu: produkti dediščinske industrije ustvarjajo predelano in v času zamrzjeno preteklost ter se zavestno prilagajajo okvirom populare kulture in zabave (gl. Hewison 1987).

⁸ V mednarodnih antropoloških raziskavah turizma in turističnih študij je ta dvojnost med turizmom kot družbenokulturnim pojavom na eni strani ter ekonomskim in menedžerskim vidikom turizma na drugi problematična tudi že zaradi in uvodu izpostavljene medsebojne ignorance med disciplinami.

vstvu« (ibid.: 75–78), drugi pa je razdeljen na različna poglavja, ki se nanašajo na destinacije in turistične dejavnosti, dodano pa mu je še kratko podpoglavje o turističnih društvih (ibid.: 90–91). Vprašalnice so s to razdelitvijo vpeljale dokaj celovito podobo znanstvenega in analitičnega etnološkega raziskovanja turizma.

Drug vir znanstvenega pojmovanja turizma v etnologiji je 19 občinskih »topografij«, ki so nastale v okviru istega projekta (ETSEO). V tamkajšnji šablonski razdelitvi kazala, ki je bila vzpostavljena za primerljivost med različnimi občinami, je turizem razdeljen na poglavje »Turistični in božjepotni kraji« (v nekaterih je dodano še poglavje »Počitniške hišice« ali »Območja in razvoj gradnje počitniških hišic«) ter poglavje »Turizem«. Prvo poglavje je del sklopa *Notranji ustroj območja*, drugo pa del sklopa *Gospodarski razvoj območja*. V teh kratkih orisih »stanja stvari« glede ustvarjanja turističnih prostorov in razvoja turizma kot gospodarske panoge je mogoče najti marsikaj, od zaščitene območij, seveda znamenitosti, zdravilišč, izletništva, kopališč, društev, števila obiskov in nočitev, muzejev in muzejskih zbirk, nakupovalnih obratov, različnih vrst turizma (kongresni, ribiški, gorski, izletniški ...), pa vse do »navideznih počitniških hišic«, ki so v resnici vinogradniški objekti (Šarf 1988: 49) in vpliva nemških in avstrijskih gostov ter vikendašev na jezikovno potujčevanje slovenskega prebivalstva ter vplivov sprememb kmetijskih zemljišč v turistična (Fister 1985: 94–95).

V topografijah ETSEO so tudi ocene naravnih danosti občine, opredeljena je splošna zgodovina turističnih dejavnosti, ki jih pogosto generirajo kulturna, folklorna, športna, umetniška, turistično-olepševalna ipd. društva, predvsem pa stanje turističnih infrastruktur, kot so npr. nastanitvene kapacitete, gostilne, kopališča, znamenitosti ipd. Seveda je marsikatera tamkajšnja vsebina, ki bi bila danes relevantna za raziskavo turizma – kot npr. modernizacija javnih in skupnih prostorov ter dejavnosti, procesi turistifikacije stanovanjskih in gospodarskih objektov (npr. mestnih stanovanj, zidanic), (nad)gradnja prometnih in rekreacijskih infrastruktur ipd. – našla svoje mesto v kakšnem od drugih poglavij. Poglavja o turizmu se tudi izrazito razlikujejo v kakovosti oz. izčrpnosti, čemur seveda botrujejo tudi razlike med občinami, saj so imele nekatere v osnovi bolj pestre in razvite zgodovinske, kulturne in geografske pogoje za razvoj turističnih infrastruktur. Ne glede na te omejitve je v ETSEO mogoče prepoznati bistveno drugačne nastavke za etnološki in antropološki študij turizma kot v zgoraj orisanem uveljavljanju dediščinskih ekspertiz v turizmu.

Pristop »ustroja« in »razvoja« v ETSEO se je bolj približal mednarodnim trendom raziskav turizma, v katerih je bila poleg glasov domačinov, različnih kulturnih posrednikov in gostov pomembna tudi (politična in gospodarska) kontekstualizacija vsakokratnega procesa uvajanja turizma. Pomembni so bili različni akterji ali »deležniki« na des-

tinaciji, lastništvo in nadzor nad resursi, vprašanja družbene in ekonomske moči posameznih skupin ipd. ETSEO se teh vprašanj dotika posredno, skozi strukturno zaobjemanje modernizacije slovenskih občin, pri čemer svoje eksplicitno mesto najdeta tudi turistični razvoj in spreminjanje prostorov zaradi načrtovanja prostega časa in gospodarskega razvoja.

Raven predstavitve tovrstnih vsebin je sicer v ETSEO splošena in razporejena po geografskem ključu (splošni predstavitvi turizma pogosto sledi nekaj izbranih krajev, kjer je v odstavku ali dveh podana ocena »razvitosti turizma« oz. lokalnih potencialov za turistične dejavnosti), toda vsaj med vrsticami je mogoče razbrati posamezne zgodbe o procesih uveljavljanja s turizmom povezanih sprememb, ki zadevajo moč posameznikov, skupin, institucij, političnih akterjev itd. V tem smislu ta besedila, ki so nastajala v dolgem obdobju med letoma 1981 in 1996, predstavljajo predhodnike tistih raziskav turizma, ki so izšle iz prostorskega obrata v devetdesetih letih 20. stoletja, čeprav so se slednje napajale iz mednarodnih raziskav turizma.

Do poglobljenih in primerjalnih raziskav turističnih prostorov in njihovih spremljajočih družbenokulturnih procesov je torej prišlo šele z novim tisočletjem, ko so se turizma lotili nekateri etnologi in kulturni antropologi mlajših generacij (Weber 2003; Bajuk Senčar 2005; Rogelja 2006; Gregorič Bon 2008; Vranješ 2008; Kozorog 2009; Kravanja 2012).⁹ Raziskovanja kulture turizma (Bajuk Senčar 2005), diskurzov imperialnega potovanja (Weber 2003), interakcij v turističnem prostoru (Kravanja 2012), sprememb lokalne identitete v nastajajočih destinacijah (Kozorog 2009) in še številnih drugih teoretskih orodij za razumevanje turizma danes izhajajo iz temeljne predpostavke, da so gonila turističnega razvoja, npr. različne politično-ekonomske in poslovne organizacije ter različni »akterji« v medsebojni dinamiki (Fikfak, Bajuk Senčar in Podjed 2014; Kravanja 2014), podvržena različnim diskurzom in praksam moči, ki se udejanjajo v različnih prostorskih oblikah po vsem svetu.

V zadnjih desetletjih je ob globalni digitalizaciji družbe in pospešeni mobilnosti ljudi kompleksnost turističnih destinacij in praks tolikšna, da turistični prostori praviloma prej ali slej postanejo sporni (angl. *contested*). V takih spornih prostorih »se akterji različnih družbenih položajev soočajo v razponu od majhnih napetosti do nasilnih konfliktov« (Weber 2003: 16; gl. tudi Kravanja 2013). V njih pa zgolj sodelovanje v turističnem razvoju, kulturno posredništvo in osredotočanje na položaj dediščine v razmerah njene

9 Tukaj navajava zgolj nekatere monografske publikacije o turizmu in reprezentativne monografije, ki vsebujejo obsežna poglavja o turizmu. Prenekatero od teh del temelji na doktorskih raziskavah (gl. tudi Primožič 2002; Fakin Bajec 2009; Korošec 2014). S sklicevanjem na novejšo objavljene članke na temo turizma bi na tem mestu preobložila seznam referenc, v celoti pa v prispevku takega obsega tega seznama nikoli ne bi mogla zaobjeti.

popularizacije, turistifikacije in številnih reinvencij že dolgo ne zadostujejo več.

Sklep

Sodobno antropološko raziskovanje turizma naslavlja obsežen nabor tem, kot so lokalna in globalna politika, gospodarski razvoj, družbena neenakost, spol, etničnost, nacionalizem, oblikovanje in uprizarjanje identitet, medkulturno komuniciranje, diskurz, reprezentacija, diaspora, globalizacija, odnos do okolja idr. Antropologija turizma se danes še vedno ukvarja s ključnimi vprašanji, na primer o tem, kdo je turist, in o izvoru turizma, o srečevanjih turista z različnimi kraji in ljudmi, o turistovih pričakovanjih in doživetjih, o moči reprezentacij in imaginacije. Pomembno področje antropologije turizma je tudi raziskovanje mejnih območij, ki jih zaznamujeta vmesnost in minljivost posameznih segmentov vsakdanjega življenja, v katerih se srečujejo turistični delavci in turisti (Leite in Swain 2015).

Turizem še naprej predstavlja raziskovalni mikrokozmos za širša antropološka vprašanja, kot so raziskave globalnih tokov informacij, ljudi, imaginacij itd. ter odnosov moči, ki so utemeljeni v kozmopolitskem diskurzu o globalnem državljanstvu, kulturni raznolikosti in svetovni dediščini (Leite in Swain 2015). Nenazadnje je turizem postal tudi del mobilnostne paradigme (Burns in Novelli 2008; Sheller in Urry 2004) in s tem vseprisoten v okvirih različnih kreativnih industrij, reprezentacij razsrediščinih identitet in ustvarjanja prostorov poznega kapitalizma (gl. npr. Kozorog 2012; Bajič 2015).

Zgodnja antropologija turizma se je konstituirala na podlagi kritičnih raziskav postkolonialnih destinacij in se umestila v političnoekonomsko teorijo odvisnosti (Britton 1982). Ob erozivnosti turizma je med drugim razvila akulturacijsko paradigmo presojanja razmerja med gostitelji in gosti ter s tem gostiteljem (pogosto neupravičeno) prisodila preveliko pasivnost in nemoč (Crick 1989; Smith 1977). Na drugi strani se je v zgodnji slovenski etnologiji vpliv turizma zreduciral predvsem na položaj dediščine, medtem ko so se same interakcije med različnimi akterji turističnih prostorov odvijale nereflektirano in so bile prepuščene politiki, igram moči in nenazadnje vsakokratnim praksam gostoljubja. V tem specifičnem razumevanju etnologije so bili rezultati spremljanja rabe dediščinskih, folklornih ipd. elementov v turizmu predstavljeni v obliki preskriptivnih prispevkov oz. praktičnih napotkov za (bolj) ustrezno ravnanje z dediščino (gl. npr. Šušteršič, Jelnicar in Kumer 1976; Šušteršič 1978; Bogataj 2000; Hazler 2001).

V prispevku orisani primeri pisanja o položaju ljudske kulture in dediščine v turizmu iz sedemdesetih in osemdesetih let 20. stoletja, v posameznih primerih pa tudi kasneje, so z novimi paradigmi v antropološki teoriji preseženi. Prvi ključen korak naprej je pri tem predstavljala podeleitev glasov različnim akterjem, ki so v besedilih podali

bolj celostno in raznoliko podobo rabe tradicije, dediščine, kulture, zgodovine, narave ipd. v konstrukciji turističnih mitov, prostorov in produktov (gl. npr. Gačnik 2000; Poljak Istenič 2008; Habinc 2013; Fikfak, Bajuk Senčar in Podjed 2014; Kravanja 2018).

Drugi ključni premiki pri razumevanju turizma pri nas se nanašajo na pluralno rabo različnih teoretskih paradigem, med katerimi je dominantno vlogo, vsaj kar zadeva antropološke obravnave turizma, odigral t. i. prostorski obrat v antropologiji (Gupta in Ferguson 1997; Muršič 2006), ki je namesto monolitne kulture v ospredje postavil njene prostorske dimenzije. Videti sicer je, da je kolateralna škoda te nove teorije prostora v tem, da se ob njenih rabah sam pojem turizma vse bolj izgublja v različnih bolj ali manj socioloških teorijah mobilnosti (Sheller in Urry 2004; Burns in Novelli 2008), ki v ospredje potiskajo dinamiko med lokalnim in globalnim na vseh področjih sodobnega življenja. Toda diskurzivne rabe turizma kot lebdečega razvojnega označevalca prostorov, krajev, krajin, popularnokulturnih in produkcijskih miljejev, scen ipd. nam po drugi strani kažejo, da so ravno toliko kot razvoj velikih mobilnostnih infrastruktur s pripadajočimi ne-kraji pomembni tudi procesi kulturne kompresije s pripadajočimi identitetami.

Kljub raziskavam, v okviru katerih je nastalo nekaj temeljnih etnoloških in kulturnoantropoloških monografij o turizmu v prvem desetletju 21. stoletja, se zdi, da je v zadnjem desetletju domača antropologija turizma nekoliko zamrla, medtem ko se v mednarodnem prostoru kažejo številne nove tematike in sinergije na tem področju. Vredno bi bilo držati korak z njimi in naprej razvijati temeljne raziskave turizma v naši etnologiji in kulturni antropologiji. Pričujoča tematska številka naj torej služi kot spodbuda k temu, saj nam tako z mobilnostnimi kot tudi z identitetnimi pristopi k turističnim prostorom zlepa ne bo zmanjkalo dela – nasprotno, z vseprisotnimi diskurzi o digitalizaciji in trajnostni paradigmi s spremljajočimi praksami ga bo vse več.

Viri in literatura

BAJIČ, Blaž: Ustvarjanje prostorov ustvarjalnosti: Sodobni rokodelski sejmi v Ljubljani kot produkcija lokalnosti. *Traditiones* 44/3, 2015, 149–170.

BAJUK SENČAR, Tatiana: *Kultura turizma: Antropološki pogledi na razvoj Bohinja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.

BAUSINGER, Hermann: *Etnologija: Od proučavanja starine do kulturologije*. Beograd: Biblioteka 20. vek, 2002 [1971].

BASKAR, Bojan: Avstro-ogrška zapuščina. Ali je možna nacionalna dediščina multinacionalnega imperija? V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v obeh znanosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2005, 41–52.

BAŠ, Franjo: Kulturni turizem na Gorenjskem. *Gorenjska: Revija za kulturo* 1/4–6, 1957/58, 145–151.

- BAŠ, Franjo, Fran Vatovec, Vlasto Kopač, Viktor Šostarič, Dore Klemenčič in Dora Plestenjak (ur.): *Ljubljana in njeno turistično zaledje: Vodnik*. Ljubljana: Ljubljanska turistična zveza, 1960.
- BOGATAJ, Janez: Turizem na vasi (kmečki turizem) in etnologija. V: Janez Bogataj in Mitja Guštin (ur.), *Etnologija in sodobna slovenska družba*. Brežice in Ljubljana: Posavski muzej in Slovensko etnološko društvo, 1978, 112–116.
- BOGATAJ, Janez: Trgovska in turistična kultura na območju Furlanije, Koroške in Slovenije. V: Janez Dular (ur.), *XXI seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti FF v Ljubljani, 1985, 95–97.
- BOGATAJ, Janez: On ethnological conceptions of culture and cultural heritage in modern tourism: Continuity, identity, alternatives. V: Niko Jež (ur.), *Etnološka stičišča 1*. Ljubljana in Portorož: ZIFF, 1988, 169–176.
- BOGATAJ, Janez: Aplikativna etnologija v Sloveniji. V: Janez Bogataj, Ingrid Slavec Gradišnik, Vilko Novak idr. (ur.), *Kolesar s Filozofske: Zbornik v počastitev 90-letnice prof. dr. Vilka Novaka*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2000, 203–215.
- BOGATAJ, Janez: Spominki v turizmu in muzejskih trgovinah. V: Ivan Kastelic (ur.), *Spominki, muzej, turizem: Zbornik s posveta »Spominki (tudi replike) v muzejski trgovini, muzej v turizmu«, organiziranega ob razstavi »Zgodbe muzejskih predmetov«, februarja 2002 v Posavskem muzeju Brežice*. Brežice: Posavski muzej, 2003, 13–25.
- BOISSEVAIN, Jeremy: Introduction. V: Jeremy Boissevain (ur.), *Coping with tourists: European reactions to mass tourism*. Providence in Oxford: Bergahn Books, 1996, 1–26.
- BRITTON, Stephen: The political economy of tourism in the Third World. *Annals of tourism research* 9/3, 1982, 331–358.
- BURNS, Georgette Leah: Anthropology and tourism: Past contributions and future theoretical challenges. *Anthropological forum* 14/1, 2004, 5–24.
- BURNS, Peter M.: *An Introduction to tourism and anthropology*. London in New York: Routledge, 1999.
- BURNS, Peter M. in Marina Novelli (ur.): *Tourism and mobilities: Local–global connections*. Oxfordshire in Cambridge: CABI, 2008.
- BUTLER, Richard: The evolution of tourism and tourism research. *Tourism recreation research* 40/1, 2015, 16–27.
- CRICK, Malcolm: Representations of international tourism in social sciences: Sun, sex, sights, savings, and servility. *Annual review of anthropology* 18, 1989, 307–344.
- CROUCH, Geoffrey I. in Richard R. Perdue: The disciplinary foundation of tourism research 1980–2010. *Journal of travel research* 54/5, 2015, 563–577.
- DARBELLAY, Frédéric in Mathis Stock: Tourism as complex interdisciplinary research object. *Annals of tourism research* 39/1, 2012, 441–458.
- ECHTNER, Charlotte M. in Tazim B. Jamal: The disciplinary dilemma of tourism studies. *Annals of tourism research* 24/4, 1997, 868–883.
- FAKIN BAJEC, Jasna: *Kulturna dediščina med tradicijo in inovacijo na Krasu*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2009.
- FIKFAK, Jurij, Tatiana Bajuk Senčar in Dan Podjed (ur.): *Triglavski narodni park: Akterji, dediščine*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2014.
- FISTER, Majda: *ETSEO – 20. stoletje: Rož*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 1985.
- FRANKLIN, Adrian in Mike Crang: The trouble with tourism and travel theory? *Tourist studies*, 1/1, 2001, 5–22.
- GAČNIK, Aleš: *Moč tradicije: Kurentovanje in karneval na Ptuj*. Ptuj: ZRS Bistra, Lala, Giz Poetovio Vivat, 2000.
- GOELDNER, Charles R. in Brent Ritchie J. R.: *Tourism: Principles, practices, philosophies*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, 2012.
- GRABURN, Nelson: The anthropology of tourism. *Annals of tourism research* 10, 1983, 9–33.
- GREGORIČ BON, Nataša: *Prostori neskladij: Etnografija prostora in kraja v vasi Dhërmi/Drimades, južna Albanija*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2008.
- GUPTA, Akhil in James Ferguson: Beyond »culture«: Space, identity, and the politics of difference. V: Akhil Gupta in James Ferguson (ur.), *Culture, power, place: Explorations in critical anthropology*. Durham in London: Duke University Press, 1997, 33–51.
- HABINC, Mateja: Tradicionalnost prireditelj Kravji bal, Vasovanje in Kmečka ohcet v Bohinju s perspektive njihovih organizatorjev. *Traditiones* 42/2, 2013, 85–104.
- HAZLER, Vito: Turistična društva in varstvo naravne in kulturne dediščine. V: Vito Hazler, Jože Osterman in Andreja Križnik (ur.), *Dediščina, prireditve in turistična društva*. Ljubljana in Žalec: TZS in Turistična zveza Spodnje Savinjske doline, 2001, 4–28.
- HAZLER, Vito: Dediščina vsakdanjega življenja je tudi člen turistične promocije Slovenije! V: Sonja Uršič in Nina Poniž (ur.), *Naravne vrednote, kulturna dediščina – vrednote turističnega razvoja*. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije in Turistična zveza Slovenije, 2002, 58–63.
- HEWISON, Robert: *The heritage industry: Britain in a climate of decline*. London: Methuen Publishing, 1987.
- JAFARI, Jafar. 2001: Scientification of tourism. V: Valene Smith in Maryann Brent (ur.), *Hosts and guests revisited: Tourism issues for the 21st century*. New York: Cognizant Communication Corporation, 2002, 28–41.
- JAFARI Jafar in J. R. Brent Ritchie: Towards a framework for tourism education: Problems and prospects. *Annals of tourism research* 8/1, 1981, 13–34.
- KOROŠEC, Boštjan: *Turizem, moderizacija in kulturne spremembe v maejskih skupnostih ob jezeru Atitlán v Gvatemali*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2014.
- KOZOROG, Miha: *Turizem na Tolminskem med lokalnimi praksami in institucijami: Problematika turistične destinacije v na-*

- stajanju. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2007.
- KOZOROG, Miha: *Antropologija turistične destinacije v nastajanju*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009.
- KOZOROG, Miha: Festivalizacija Slovenije in festivalska produkcija lokalnosti. *Glasnik Slovensko etnološko društvo* 51/3–4, 2011, 61–68.
- KOZOROG, Miha: Dante Alighieri was here: Place, identities, geographies and histories in a small Slovenian town. *Anthropological journal of European cultures* 21/1, 2012, 3–21.
- KOZOROG, Miha: Etnološki in antropološki pogledi na javne prireditve. *Etnolog* 24, 2014, 23–42.
- KRAVANJA, Boštjan: *Izkustveni svet: Topografija interakcijskega prostora v turistični Šrilanki*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012.
- KRAVANJA, Boštjan: Velika plaža, majhna vas: Nahrbtnikarstvo in turistični prostori na južnošrilanških obalnih destinacijah. *Glasnik Slovensko etnološko društvo* 53/1–2, 2013, 41–51.
- KRAVANJA, Boštjan: Selling and sharing culture: On relations between cultural heritage, nature conservation and tourism development institutions in the Upper Soča Valley, Slovenia. *Narodna umijetnost* 51/1, 2014, 89–112.
- KRAVANJA, Boštjan: Dediščina soške fronte kot izhodišče za razmislek o sodobnih pristopih k dediščinski politiki. *Etnolog* 28, 2018, 105–122.
- KURET, Niko: Naša folklor in turizem. *Turistični vestnik* 3/5, 1955, 246–248.
- KURET, Niko: *Turistična etnografija: Skripta za Višjo komercialno šolo v Mariboru* [tipkopis], 1961.
- KURET, Niko: Turizem in folklor. *Glasnik Slovensko etnološko društvo* 4/1, 1962, 1.
- LEBE, Sonja Sibila, Borut Milfelner, Aleš Gačnik, Dejan Pestotnik, Tatjana Zalokar in Polonca Blažič: *Strategija razvoja kulturnega turizma na Slovenskem*. Maribor: Multidisciplinarni raziskovalni institut Maribor, 2009.
- LEIPER, Neil: An emerging discipline. *Annals of tourism research* 27/3, 2000, 805–809.
- LEITE, Naomi in Margaret Swain: Anthropology of tourism. V: Jafar Jafari in Honggen Xiao (ur.), *Encyclopedia of tourism*, 2. izd. London: Springer Reference, 2015.
- LEIGH, James: 'Peak Oil' confronts society and tourism: A futuristic view. V: James Leigh, Craig Webster in Stanislav Ivanov (ur.), *Future tourism: Political, social and economic challenges*. London: Routledge, 2013, 7–20.
- LOŽAR-PODLOGAR, Helena in Vanja Huzjan: Bibliografija Nika Kureta. V: Ingrid Slavec-Gradišnik in Helena Ložar-Podlogar (ur.), Čar izročila: Zapuščina Nika Kureta (1906–1995). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2008, 215–267.
- MACCANNELL, Dean: Staged authenticity: Arrangements of social space in tourist settings. *American journal of sociology* 79/3, 1973, 589–603.
- MACCANNELL, Dean: Reconstructed ethnicity tourism and cultural identity in Third World communities. *Annals of tourism research* 11, 1984, 375–391.
- MACCANNELL, Dean: *The tourist: A new theory of the leisure class*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press, 1999 [1976].
- MURŠIČ, Rajko: Nova paradigma antropologije prostora: Prostorjenje in človeška tvornost. *Glasnik Slovensko etnološko društvo* 46/3–4, 48–54, 2006.
- NASH, Dennison: Tourism as an anthropological subject. *Current anthropology* 22/5, 461–481.
- NASH, Dennison in Valene L. Smith: Anthropology of tourism. *Annals of tourism research* 18, 1991, 12–25.
- NOGUÉS PEDREGAL, Antonio-Miguel: A contextual approach to the power relation between tourism and development. V: Peter Burns in Marina Novelli (ur.), *Tourism development: Growth, myths and inequalities*. Oxfordshire in Cambridge: CABI, 2008, 141–158.
- NOVAK, Anka: *Kmečko gospodarstvo v Dolini: Vodnik po razstavi*. Kranj: Gorenjski muzej, 1974.
- NOVAK, Anka in Janez Bogataj: Turizem. V: Slavko Kremenšek, Vilko Novak in Valens Vodušek (ur.), *ETSEO Vprašalnica 4*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost Slovenije, 1976, 61–91.
- NOVAK, Vilko: Življenje, osebnost, raziskovalno delo in pomen Nika Kureta za slovensko etnologijo in kulturo. *Etnolog* 5(56)/1, 1995, 51–70.
- POLJAK ISTENIČ, Saša: Šege in navade kot folklorizem. *Traditiones* 37/2, 2008, 61–110.
- PRIMOŽIČ, Tadeja: *Trženje dediščine kot sestavina turističnega razvoja na loškem območju*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2002.
- RANGUS, Marjetka in Boštjan Brumen: Development of tourism research. *Teorija in praksa* 53/4, 2019, 929–941.
- ROGELJA, Nataša: *Ribiči pripovedujejo: Etnografija ribištva med Savudrijskim in Miljskim polotokom*. Koper: Univerza na Primorskem, ZRS, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2006.
- SHELLER, Mimi in John Urry (ur.): *Tourism mobilities: Places to stay, places in play*. London in New York: Routledge, 2004.
- SMITH, Estellie M.: Hegemony and elite capital: The tools of tourism. V: Erve Chambers (ur.), *Tourism and culture: An applied perspective*. New York: State University of New York Press, 1997, 199–214.
- SMITH, Valene L. (ur.): *Hosts and guests: The anthropology of tourism*. Oxford: Basil Blackwell, 1977.
- SPIER, Robert F.: Reviewed work: Hosts and guests. The anthropology of tourism by Valene L. Smith. *Material culture* 17/1, 1987, 70–72.
- STRONZA, Amanda: Anthropology of tourism: Forging new ground for ecotourism and other alternatives. *Annual review of anthropology* 31, 2001, 261–283.
- ŠAJN, Srečko (ur.), *Turizem smo ljudje: Zbornik ob 100-letnici ustanovitve Deželne zveze za pospeševanje prometa tujcev na*

Kranjskem, *Turistične zveze Slovenije in organiziranega turizma v Sloveniji 1905–2005*. Ljubljana: Turistična zveza Slovenije, 2006.

ŠARF, Fanči: *ETSEO – 20. stoletje: Občina Lendava*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 1988.

ŠUŠTERŠIČ, Jernej, Marko Jelnikar in Jurij Kumer: *Počitnice na kmetih*. Ljubljana: ČZP Kmečki glas, 1976.

ŠUŠTERŠIČ, Jernej: Etnologija in turizem. V: Janez Bogataj in Mitja Guštin (ur.), *Etnologija in sodobna slovenska družba*. Brežice in Ljubljana: Posavski muzej in Slovensko etnološko društvo, 1978, 101–111.

TRIBE, John: The indiscipline of tourism. *Annals of tourism research* 24/3, 1997, 638–657.

TRIBE, John: The truth about tourism. *Annals of tourism research* 33/2, 2006, 360–381.

TRIBE, John in Honggen Xiao: Developments in tourism social science. *Annals of tourism research* 38/1, 2011, 7–26.

TORRES, Rebeca: Cancun's tourism development from a For-dist spectrum analysis. *Tourist studies* 2/1, 2002, 87–116.

URRY, John: *The tourist gaze: Leisure and travel in contemporary societies*. London, Newbury Park in New Delhi: Sage Publications, 1990.

VRANJEŠ, Matej: *Prostor, teritorij, kraj: Produkcija lokalnosti v Trenti in na Soči*. Koper: Univerza na Primorskem, ZRS, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2008.

WEBER, Irena: Ženski itinerariji: Med antropologijo potovanja in literaturo. Koper: Univerza na Primorskem, ZRS Koper in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2003.

ZORKO, Daniela: Od Turističnega vestnika do Lipovega lista. V: Srečko Šajn (ur.), *Turizem smo ljudje: Zbornik ob 100-letnici ustanovitve Deželne zveze za pospeševanje prometa tujcev na Kranjskem, Turistične zveze Slovenije in organiziranega turizma v Sloveniji 1905–2005*. Ljubljana: Turistična zveza Slovenije, 2006, 191–198.

Tourism and Slovenian Ethnology and Cultural Anthropology in Relation to International Anthropology of Tourism and Tourist Studies

The paper deals with the relationship and potential synergy between tourism and anthropology. Even in the past 10 or 15 years, researchers in tourism and anthropology have often been told that their research is light-hearted, irrelevant, incomparable in terms of research quality standards, as well as frivolous and marginal. Several authors have discussed the credibility of tourism as the subject of anthropological research. Nash was one of the first to point out the reasons why anthropologists did not see tourism as a proper subject: anthropologists as field researchers often coexisted with tourists; tourism was understood as a contemporary postmodern phenomenon unworthy of anthropological interest; tourism seemed to be an insignificant part of culture, interspersed with play and comfort that is not taken seriously by thoughtful scholars. Thus, anthropology initially overlooked the sociocultural impacts and importance of tourism in a global sense.

In Slovene ethnology and cultural anthropology, the topic of tourism, similarly to international anthropology, gradually began to gain ground after World War II, with emphasis on issues related to the position of folk cultural content in tourism events, where they were included by different organizers, societies, interest groups, etc. To this trend, which is still strongly represented today in the context of research on national heritage and its permutations in various contexts, we can add ethnographic research on examples of local tourism development and global tourism practices that have been inspired by international theoretical production, and co-created more general questions about tourism impacts on communities, environment, politics, lifestyles, etc.

In the present paper, the authors parallel this ambivalence in the orientations of tourism research in Slovene ethnology and cultural anthropology with the basic trends of anthropology of tourism and tourism studies in the international arena. A review of research from these three sources for a publication of this scope can by no means be complete, but it can provide some general insights and comparisons, and thus introduce some systematics into the complex field of scientific approaches to tourism, especially for ethnology and cultural anthropology.